

Ejus Minucium fuisse auctorem, non certum quidem, A simile tamen vero est. Ipse enim indicat se de fato commentari voluisse, his verbis (1): « Ac de fato satis, vel si pauca pro tempore, disputaturi alias, et uberius et plenius. » Verum, observante cl. Dupinio (2), utrum in alio libro *dè Fato* amplius disserue-

et in altero *contra Mathematicos*, si tamen inscriptio non mentitur auctorem, quid gentilium scripturarum dimisit intactum. » Hieronym. Ep. ad Magnum. 83.

(1) Minuc., in *Octav. Dialog.*, cap. 56.

(2) Dupin. *Biblioth. des Auteurs*, tom. 1, pag. 189.

rit, et an tractatus, qui Hieronymi temporibus exstabat, is esset quem promiserat, an potius inde ansam arripisset auctor aliquis quemdam Minucii nomine supponendi, incertum est. Cum vero satis apertum sit hoc ingenii monumentum interiisse, mirum sane quod Sebast. Nanus Tillemontius (1) de Minucio ejusque Dialogo erudite disserens, addat illud legi typis exscriptum in quadam Arnobii editione.

(1) Tillemont., *Mémoir.*, tom. III, pag. 73.

FRANCISCI BALDUINI JC.

DISSERTATIO DE MINUCII FELICIS OCTAVIO.

Ut hunc sive libellum, sive dialogum, qui multis B jam sæculis falso creditus est dictusque esse octavus Arnobii adversus Gentes, et inscriberem, et esse plane liquidoque affirmarem M. Minucii Felicis *Octavium*, facile mihi persuaserunt duo et boni, et antiqui, et graves testes auctoresque, Lactantius atque Hieronymus. Ille enim suarum *Institutionum* lib. 1, cap. 11, citat « Minucium Felicem in eo, ut ait, libro, qui *Octavius* inscribitur. » Et ex eo verba quædam descripta recitat quæ non patiuntur nos aut alium aliquem, aut alterius cujusquam, *Octavium* fingere. Idem lib. v, cap. 1, loquens de Christianorum quos legerit eloquentia, primo loco hunc Minucium laudat. « Minucius, inquit, Felix, non ignobilis inter causidicos loci fuit. Hujus liber, cui *Octavius* titulus est, declarat quam idoneus C veritatis assertor esse potuisset, si se totum ad id studium contulisset. » Testis alter est Hieronymus, qui hunc, sicuti ipse fatetur, Lactantium secutus, in *catalogo Scriptorum ecclesiasticorum* ait: « Minucius Felix, Romæ insignis causidicus, scripsit Dialogum Christiani et Ethnici disputantium, qui *Octavius* inscribitur. » Idem in epistola *ad Magnum*, oratorem Romanum, « Minucius, inquit, Felix, causidicus Romani fori, in libro, cui titulus *Octavius* est, quid gentilium scripturarum dimisit intactum? » Jam autem non esse hunc librum Arnobii, satis patet, cum Minucii esse appareat. Et vero, quod Hieronymus in eadem epistola subjicit, indicare aliqui poterat Arnobii non esse, cum quidem non nisi septem, qui et jamnum exstant, libros D adversus Gentes Arnobium scripsisse testetur. Cumque alterum quemdam librum Minucio nostro falso inscriptum fuisse narret, tanto miror doleoque magis hunc, qui ejus erat unicus καὶ ἄλλος, fuisse illi

subreptum, alterique, non domino, injuste adscriptum; ut et plagio et partu supposito facta nostro Minucio duplex injuria esse videatur. Sed hæc frequens est querela de librorum nihil non temere miscentium facinoribus. Fortasse, ut hunc libellum Arnobio quidam adscriberent, quædam styli et argumenti similitudo, quæ imperitos persæpe fallit, fecit: et cum legerent *Octavium*, statim somniarunt octavum aliquem esse librum. Ridicule profecto et inepte. Saliem Arnobio perpetua oratione utenti dialogum temere adscribendum non esse cogitassent. Verum inscitæ tam cæca quam confidens est audacia. Sane Hieronymus scribit Nepotianum suum tam in scriptoribus ecclesiasticis diligenter versatum fuisse, ut, si quid ex iis proferretur, statim agnosceret atque discerneret, quid Tertulliani, quid Cypriani, quid Lactantii, quid Minucii, quid Victorini, quid Arnobii esset. Cæterum, tanto magis miror Erasmus eo loco, illum dico Erasmus hominem acerrimo judicio præditum, et talium scriptorum minime obtusum censorem, annotasse hujus Minucii nihil nunc exstare.

Cujus potissimum imperatoris temporibus Romæ vixerit noster Minucius, nondum mihi satis liquet. Hieronymus in suo catalogo, quo scriptores ecclesiasticos eo qui vixerunt ordine recensere videtur, illum Origeni proximum, Cypriano priorem fuisse, obscure significat. Sed hujus aliqui vel sæculum vel ætatem non indicat. Certe in Cypriani de *Idolorum vanitate* libello plurima sunt quæ tot idem verbis in Octavio Minucii leguntur; necesse ut sit, aut hunc ab illo, aut illum ab hoc ea sumpsisse. Hieronymus vero in epistola *ad Magnum*, loquens de latinis scriptoribus Ecclesiæ, etsi Minucium ante Cyprianum laudet, tamen illam de idolis orationem

adscribere Cypriano magis videtur. Sed et in Apologia pro suis adversus Jovinianum libris, primo loco Tertullianum, secundo Cyprianum, tertio Minucium commemorat. Sabellicus, sed sine teste, affirmat eum Romæ floruisse quo tempore Urbanus ibi erat episcopus, hoc est, temporibus Alexandri Severi imperatoris. Si ita esset, esset Minucius antiquior Cypriano, æqualis Tertulliano, nostrisque adeo Juriscons. Ulpiano et Paulo. Verum etsi posteriorem fuisse credam, tamen proxima illa tempora secutum esse existimo: nostra vero non attingere nisi intervallo longissimo, hoc est, annorum prope ccc.

Minuciam gentem olim Romæ nobilem fuisse meminimus, in qua quatuor consules Minucii Augurini intra annos quadraginta numerari possunt. Sed et Minucios Rufos, et Minucios Thermos in Fastis consularibus lego. Denique et Minucius Fundanus Asiæ præses fuit illustris, ad quem Hadrianus imperator non iniquam de Christianis legem misit: ut jam nihil dicam de eo cujus in Epistolis meminit Plinius, vel quem ille noster laudat Julianus, cujus ad Minucium Natalem libri de Jure civili laudantur.

His vero omnibus unum Minucium Felicem, etsi non fuerit ejusdem aut gentis aut familiæ, facile antepono, ætate quidem posteriorem, doctrina tamen, virtute et, quod primo loco numerandum est, pietate multo superiorem. Fuit enim non modo jurisconsultus magnus, et excellens suo tempore orator: sed et, quod majus est, fuit serio Christianus. Afrum fuisse suspicor, licet id affirmare non ausim. Certe Frontonis Cirtensis (Cirta autem fuit nobilissima Numidiæ civitas, cujus et in Pandectis mentio fit) ita meminit, ut in Africa versatum se esse significet. Estque genus dicendi scribendique secutus, quale Afri illi, Tertullianus, Cyprianus, Arnobius: ut jam de posterioribus non loquar, quos eadem olim aluit Africa, illa, inquam, felix sæcundaque Africa, quæ ut semper aliquid novi proferre dicebatur, sic etiam accionis nostræ vindices et patronos doctissimos acerrimosque protulit, et ad ipsius quoque Romanæ Ecclesiæ præsidium atque defensionem emisit, nam et ex eadem Africa prodibant hostes minime ignavi, neque improbi minus, quam vehementes calumniatores. qualis, ne longius abeam, fuit ille, cujus jam memini, Fronto: quem quidem tam impudentem rhetorem, quam impium Christianorum adversarium fuisse, ex Minucio intelligemus. Nolle hunc fuisse Papirium Frontonem, jurisconsultum, qui in Pandectis laudatur. Suspisor potius fuisse Cornelium Frontonem rhetorem, quem Capitolinus narrat fuisse præceptorem M. Antonini philosophi, imperatoris, et ex cujus etiam schola oratoria accepimus prodiisse illum nostrum (1) Melitonem, qui ad Christianorum defensionem, eloquentiam suam convertit: ut quod illis impius præceptor probrum asperserat maledicendo, bonus discipulus abstergeret respondendo.

(1) Sardensem episcopum, auctorem Apologiæ pro Christianis. Hieronym. *Catalog.*

Minucium nostrum Romæ causæ egisse, paulo ante ex Lactantio et Hieronymo dictum est: neque hoc ipse dissimulat, cum vindemiarum feriis curam judicariam sibi remissam fuisse narrat. Sic enim et Ulpianus in Pandectis lege *de Feriis* scribit, M. Antonini imperatoris oratione expressum fuisse, « ne quis messium aut vindemiarum tempore adversarium cogeret ad judicium venire. » Sicuti et Suetonius (*cap. 35*) narrat Augustum statuisse, « ne Septembri Octobrive mense necesse esset » in senatum venire. Immo vero et ipse Cyprianus, tamquam alter Minucius, in sua Epistola ad Donatum (*Edit. Ozon. Tractatu de Gratia, pag. 1.*) meminit ejus temporis quo, ut ait, « indulgente vindemia solutus animus in quietem, solemnes et statas anni fatigantis inducias sortitur. » At tunc quidem secessus amœnos captare se ait, ubi de rebus divinis cogitet. Non dissimilis est narratio nostri Minucii. Felices vero illæ feriæ, quibus a foro subselliisque abductus nobilissimus casidicus est ad religiosam sive commentationem sive disputationem. Cicero, quod abs nostro Scævola accepit, narrat (*lib. II de Oratore, cap. 6.*) « Lælium cum Scipione solitum esse rusticari: eosque incredibiliter repuerascere esse solitos, cum rus ex urbe, tamquam ex vinculis evolassent: conchas » etiam, « et umbilicos ad Caietam, et ad Lucrinum legere consuevit, et ad omnem animi remissionem ludumque descendere. » Ejus vero exempli statim mihi in mentem venit, cum Minucium audirem, relicto strepitu forensi, cum suo Octavio rusticari, et in littore Ostiensi suaviter spectare puerilem, quem describit, ludum. Sed cum deinde audio quam in illo secessu et gravis et seria de religione disputatio fuerit, et quale sit in deserto fornice consilium, sentio numquam coactum Romæ fuisse senatum majori de re: nullumque forum, urbem nullam, nullum negotium, illi sive otio, sive solitudini prætulero: sæpiusque ut jurisconsulti eo modo feriari, secedere atque rusticari aliquando velini, optare cogor. An in eorum animos cadere non potest sancta aliqua et religiosa et secreto suo digna rerum divinarum cogitatio? Lactantius innuit, Minucium sese totum non contulisse ad studium rerum ecclesiasticarum. Sed tanto nobilior ejus jurisprudentia fuit, quæ, qualis esse debet, in republica fuit: et rerum divinarum humanarumque curam et cognitionem conjunxit: tantoque propterea magis ejus exemplum nostri ordinis hominibus commendo, ut saltem diebus nefastis in otio melioris religionis fastos excolant, iisque se dent atque addicant. Habebant olim feriantes Romani suam « decursionem Tiberinam, » cujus meminit Cicero (*lib. V de Fin. cap. 24.*), suamque, ut leges (2) nostræ vocant, « Majumam » ad Ostiam. Sed excursio nostri Minucii quam minime aut otiosa aut ludicra fuit? Digna

(2) Titulo utriusque Codicis *de Majuma*. Snidas *Ostia* eos ludos celebratos addit, quorum nomina sunt ἡδουαδὲν ἐν τοῖς θαλαττοῖς ὑδασιν, ἀλλήλους ἐμβάλλοντας.

profecto, cujus vestigia libenter conspiceret Augustinus: et illum recessum, in quo habita est disputatio, salutaret, eum in ecclesia Ostiensi matrem suam Monicam sepeliret. Equidem religiosi ejus colloqui, quod sancta hæc matrona cum filio suo habuit ad ostia illa Tiberina (sicuti ipse recitat lib. xi *Confession.*) meminisse soleo, quoties Dialogum hunc Minucianum lego.

Quænam esset Romani fori conditio, quum in eo versaretur Minucius, quæque Ecclesiæ in ea urbe tunc facies esset, ejus ætatis memoria plane ostendit: et quæ aliquando scripsi ad Edicta veterum Principum Rom. de Christianis, eam rem illustrent. Neque ignota est historia temporum, quibus Decius aut Valerianus imperavit. Bene vero habet: Jurisconsultis, quorum de jure civili responsa legimus, non solum ab religione alienis, sed et ejus acerrimis adversariis, successisse christianum causidicum: et illud sive forum sive collegium Rom. togæ atque advocacy, quod tot jam annis conspersum fuerat sanguine et cineribus piorum hominum, tandem aliquando voce et vestigiis christiani jurisperiti expiatum atque consecratum fuisse. Arnobius libro primo gloriatur, et oratores et jurisconsultos, magnis, ut ait, ingeniis præditos, transiisse ad Ecclesiam. Credo equidem, cum id scriberet, de Minucio eum suo cogitasse. Multos ejus ordinis fortasse numerare vix potuisset. Sed Minucii tamen exemplum quosdam secutos esse credo: ut et Minucius habuit, quos in eodem stadio sequeretur. Saltem Hieronymus ad Magnum, ubi Minucium laudat, meminit duorum Romanæ urbis senatorum, Hippolyti et Apollonii, qui, ut et inter Scriptores ecclesiasticos referuntur, meriti sint. Quid dicam de illo (1) Vettio Epagatho Lugdunensi, qui olim et multis quidem ante Minucium annis et fuit et partim ignominie, partim honoris causa (ut varia tunc erant hominum de religione judicia) publice appellatus est (2) ADVOCATUS CHRISTIANORUM? An horum causam aliquando in foro Roman. Minucius egerit, nescio. Certe Tertullianus vix hoc licuisse significat. Tam odiosa tunc erat eorum sive religio, sive Ecclesia, cui status reipublicæ imperique Rom. adversabatur, totque jam erat publicis præjudiciis confossa, ut ipsius nominis Christiani confessio ad damnationem satis esset. Tantum abest, ut hujus religionis esset, quæ libertatis erat, assertio. Sed tanto magis interea miror in tam profano et inimico foro consistere causidicum pium potuisse. alium vero, cum jam annis prope ducentis orbis Romanus et palam et publice et libera Christo nomen dedisset, auctoribus ipsis imperatoribus, visam esse legem necessariam, quæ et tandem lata est, ut in nullo foro vel advocatus vel cau-

sidicus esset ullus, vel jus postulandi quisquam haberet, qui Christianus non esset. (*Lege VIII. Cod. de Postulando.*) Quam fuit itaque nobile Minucii nostri exemplum, qui bonarum partium, quantum potuit, patronus Romæ fuit, quo tempore nondum impune hoc licebat! certe Christianis tunc erat interdictum foro, neque iis jus postulandi prætor dabat. Verum eisi magis illi palliati quam togati esse solerent: tamen quia iis respublica sæpe carere non poterat, aliquando togatos esse eos, et eorum quosdam aliquod in republ. munus obire passi subinde sunt ethnici principes. Christiani imperatores deinde multo fuere indulgentiores, qui eos et consules et præfectos urbi atque etiam prætorio interdum creabant, quos alioqui non ignorabant esse acerrimos hostes religionis, quod intelligi potest vel ex viuis Symmachi conditione. Sed facti tandem aliquando sunt reveriores, et senatum forumque Rom. perpurgarunt et Minucios quosdam esse jusserunt, quicumque vel jus dicerent, vel causas agerent. Aram Victoriæ, quæ in vestibulo curiæ stabat, et ad quam senatus jurare atque sacrificare solebat, jampridem everterant, ipso etiam et Symmacho (3) et senatus reclamante. Sed effecerunt postremo, et non modo a tali superstitione liberi essent omnes togati, sed etiam ut nulla in foro nisi christiana esset illa jurisprudentia, cujus jam olim aliqua in Minucio nostro effigies fuerat.

Minuciani hujus libelli inscriptio, et dialogi forma, antiquum eruditumque scribendi morem refert. Genus dicendi est argutum, acre, vehemens: est pressum, densum, nervosum, crebris sententiis compactum, omniumque antiquitatum atque historiarum memoria refectum, et in quo plures sententias quam periodos numerare possis. Nam neque verbosi olim fuerunt Christiani, qui verba dare nondum didicerant: et eorum patroni erant homines docti, ac, ut uno verbo dicam, polyhistores. Quod ad falsa crimina attinet, non tam verbis et libellis, quam vita et re ipsa refellebant adversarios.

Quæstio quæ hic proponitur, et causa quæ de agitur magna est, de religione nempe vera aut falsa. Acerrima utrinque est actio atque contentio. Exitus et victoria est quævis esse debet, ubi verum cum falso colligit. Malorum partium vehemens patronus, et bonarum gravis hostis est Cæcilius Natalis. Harum contra vindex, et Harum accusator acerrimus atque justissimus est Octavius januarius. Medius sedet bonus iudex atque arbiter Minucius Felix. Contentio occasio fuit, quod, cum hic cum duobus illis, quos nominavi, in litore Ostiensi ambularet, ab Octavio Christiano reprehensus sit Cæcilius ethnicus, qui occurrens idolo Serapidis, illud colere se significasset. Sane

(1) Martyr Lugdunensis sub M. Antonio et L. Verò. Testes Euseb. H. E. lib. v. cap. 4, et Gregor. Turonensis, lib. 1, cap. 29.

(2) παράκλητος Χριστιανών. Euseb. d. 1.

(3) Symmachus lib. x. epist. 54. ed. Jureti, sive Gi ed. Scioppi, ad Valentinum, Theodosium et Arcadium AAA.

olim Pisonis et Gabinio cæcis. Sorepidae sacra Capitolio et urbe fuerant ejecta: sed postea fuerunt restituta, et in suberbiis facile hærebant. Reprehensæ Cæcilius fremit, et tanquam irritatus graviter in Christianorum religionem involbitur: suamque simul superstitionem defendens, Octavium veluti lacessit. Sed imprudens incurrit in adversarium fortem et acrem: et ut, ille ait,

Fragili cupiens illudere dentem,
Infragit solido. (Haral. lib. II, satir. 1.)

Gaude status non unus est. Cæcilius varie et confuse agit de multis. Octavium pleraque et depellit sola inficiatione, et retorquet iusta recriminatione. Quædam ingenus conficitur: sed jure defendit. Itaque hæc disceptatio partim facti, partim juris questionibus constat. Tertullianus antea, et ante Tertullianum Justinus et Athenagoras, quorum existant apologetici libelli, et postea Cyprianus partim contra Demetrianum, partim in libello de Vanitate Idolorum, et multo deinde magis Arnobius atque Lætantius hanc causam egerunt: et usi plerumque sunt non iisdem modo et sententiis et argumentis, sed et verbis et formis. Sic enim majores nostri eadem de iisdem, at ille olim dicebat, dicere solebant.

Atque ultimam posteritas tale observasset exemplam, ambitionem novitas bonam antiquitatem non inquinasset. Velim sane Apologias eorum, quos dixi, cum hoc Minuciano libello conferri: et alium nunc commentarium colligere non sit necesse. Multa ex veterum philosophorum disputationibus, et poetarum fabulis et Romana Græcæque historia subtiliter et docte hic repetuntur. Verum ineptum esset his de rebus annotationes multas et otiosas hoc loco includere. Matrem quæ ad antiquitatem Christianarum memoriam pertinent, copiose explicare. Sed et harum commentariis aliis dabitur liberior locus: nam his, quos jam inchoavi, observandis aliquando me dedam. Jam vero præter illos, quos dixi, libellos valde velim etiam hic legi et comparari adversarias orationes Symmachii et Ambrosii: ut quam causam acriter quidam, sed privatim tamen quo tempore Christianis palam esse vix licebat, actam esse ex Minucio edicimus: eandem multis post annis publice in aulico consistorio iterum iterumque agitatum: in eaque nobilem Romanorum sacrorum patronum, qui et Pontifex maximus et præfectus urbi erat, cum maximo et acerrimo Antistite Christianæ religionis commissam, quo tempore nostri liberi erant, et bona æquæque conditione, audiamus: præsertim cum iudex et arbiter sederet, non modo tam religiosus quam Minucius, sed multo majoris auctoritatis, et qui rem bene judicatam exsequi, et adversarii calumnifera petulantiam reprimens atque coercere posset. Si quis denique hic adjungat Augustini libros de Civitate Dei, ad Octavii disputationem multum lucis et splendoris adjuverit, ego in talibus commentariis nunc describendis non immerabor; sed breviter tantum delibabo quædam capita Minuciani libelli, ut lectorem præmoneam.

Cæcilius principio laudet nescio quam sive Academicam *ἀκαδημαίαν*, sive Pyrrhonicam *πυρρῶν*, quasi nulla esset religionis scientia; et Epicurea audacia exagitat Dei providentiam, prope ut ille (1) Cotta apud Ciceronem in libris de Natura Deorum, Octavius Providentiam defendit: Neque iis etiam argumentis uti dignatur, quibus Velleius apud eundem Ciceronem refellit Cotte vanitatem. Cæcilius exprobrabat, Christianos Deo, ut quidam Fato, addicere, quidquid agitur gerituræ. Abs verbo Fati, tametsi odioso propter ineptias Stoicorum, qui ea voce utebantur, non abhorret Octavius. Sed longiore eam de re disputationem in aliud tempus rejicit, et eam veluti scopulum caute refugit. Sane Hieronymus in Catalogo, et ad Magnum (Epist. LXXXIV) testis est, quemdam de Fato librum olim Minucio inscriptum fuisse: sed falsam fuisse inscriptionem monet. Credo illi a quibusdam esse adscriptum, quia hic videbatur tale aliquid esse pollicitus. Arnobius, quem Minucii discipulum et imitorem appellare soleo, modo adversarios de fato accusat, modo etiam Christianos eodem nomine accusatos fuisse ostendit: et in utraque tamen causa, cum ad rem ventum est, hæret et nescio quomodo attonitus *ἄπληκτος*. Nam (juvat enim propter Minucium et quosdam alios obiter hic notare) lib. VII, posteaquam exagitavit fatum, præsertim quale Stoici fingebant: « has tamen, partes, quia res inimum longi est multique sermonis, inexplicitas transcurrimus atque intactas. » Idem lib. II, cum scriberet Christianos urgeri rogatos, an sine voluntate Dei quidquam fieret? tam se utrumque premi sentit, ut, ad elabendum, deprecatione cujusdam ignorantie utatur. « Si, inquit, cuncta ejus voluntate conficiuntur, nec citra ejus nutum quidquam potest in rebus vel provenire vel cadere, necessario sequitur ut mala etiam cuncta voluntate ejus intelligantur enasci; sin autem dicere voverimus, pessimorum ab eo rejicientes causas, mali esse conscium, generatoremque nullius: Incipient videri aut eo invito res pessimæ fieri, aut, quod sit immane dixisse, nesciente, ignaro, ac nescio. »

Quid igitur tandem inter has veluti symplegadas constrictus, quæstioni respondet? « Respondeamus, inquit, necesse est, nescire nos ista, etc. » Justinus antea in sua Apologia non dubitaverat *τὴν τῆς ἀπειρημένης ἀνάγκην*, ut appellat, aperte inficiari, planeque rejicere, dum scopulum unum, quem imminere aliqui putat, vult effugere. Atqui tunc in alterum incurrit, quem non minus aut Minucius aut Arnobius reformidasse videtur. Tandem vero Augustinus in eadem Africa volens veluti persolvere, quod Minucius pollicitus esse dicebatur; et, quod hic præstare for-

(1) Transposita et confusa vocabula. C. enim Velleius, senator, est ille Epicureus, lib. I, de Orat. cap. VI, qui inde, ab VIII capite ad XXI, Providentiam impugnat: cui C. Cotta, Academicus, respondet a cap. IIII ad finem libri. Adde initium libri II. (LINDNER.)

tasse vix potuisset, cumulate dependere: subtiliter A exposuit in hac quaestione medium quidpiam, quo satisfieri posse iudicavit utriusque difficultati. Sciebant et Minucius et Arnobius quænam olim fuisset dissensio disputatioque inter Chrysippum et Diodorum *περί δυνατῶν καὶ ἐλαφτέρων*, sive de Fato. Nam et nos ex Cicerone atque Plutarcho illam utcumque cognoscimus. Sed ne in hujus quidem iudicibus et arbitris nostri quidquam deprehendebant, quod omnino sequerentur. Itaque quamdiu non liquebat, amplius pronuntiare quam temere aliud statimque delinire maluerunt.

Redeo ad Cæcilium. Is suorum numinum antiquitatem, passimque receptam auctoritatem, quantum potest, tuetur. Christianorum Deum verum et unicum exagitat; et eos interea tamquam ἀθεοὺς proscindit. Octavius idolorum fabulam et vanitatem salse traducit, iisdem etiam verbis usus quibus Cyprianus in eodem argumento utitur. Neque vero difficilis fuit reprehensio, cum quidem et ipsius Ciceronis libri de Natura Deorum veluti suffragarentur. Nam et Arnobius, lib. III, post principium, testis est, propterea quosdam Christianorum hostes aliquando « missitasse, libros illos jussu senatus abolendos atque concremandos esse. » Quid? res ipsa, quæ abs suis quoque cultoribus est irrita (nulla enim umquam stultior atque ineptior fabula ullius superstitionis fuit) ultro sese refellebat. Sed et quod huc pertinebat, facile describere potuit Minucius ex Tertulliano, Justino, Athenagora, Theophilo: ut et postea ex Minucio Arnobius, Lactantius, Ambrosius, Augustinum, cum eadem causam agerent. Certe quod Octavius de Saturno narrat, Lactantius ipsum Minucium auctorem laudans repetit, latiusque exponit lib. I, cap. 41. Ut autem Octavius totam fabulam Romanæ superstitionis salse subsannat: sic et ipsorum oraculorum, quibus tantopere gloriabantur ethnici, vanitatem eleganter ostendit: ac ante suam quidem ætatem oraculum Apollinis Pythii desiisse significat: sicuti et Plutarchus fatetur temporibus Adriani imperatoris plane defecisse: Sic enim cum Christianæ religionis veritas invalesceret, necesse fuit evanescere imposturam illorum τῶν χρηστηρίων. Porro Octavius de dæmonibus et eorum, cum abs Christianis adjurantur, trepidatione narrat, quod antea Justinus et Tertullianus in Apolog. et Cyprianus contra Demetrianum et postea D Lactantius lib. quarto, cap. vigesimo septimo. Itaque facile refellit ipsum quoque Ulpianum, Christianos, ut impostores, hujus, ut vocant, exorcisationis causa, irridentem Lege I. de Extraord. Cognit. Inanes non fuisse exorcismos posterioribus quoque temporibus, et fuisse frequentes in Ecclesia, intelligi quoque potest ex Optato Afro et Augustino, scriptoribus a Minucio minime alienis.

Sed et de Deo unico multa Octavius inculcat, non dissimilia iis, quæ Justinus *περί Μοναρχ.* et Clemens Alexandrinus collegerant. Nam et utrumque legisse noster potuit. Neque vero præterit, quod Cyprianus videt, ipsum quoque vulgus naturaliter appellare Deum

unum et singularem, cum Numen invocat: sicuti et Lactantius lib. II, cap. 4, ait ethnicos, cum jurarent, *Deum* potius, quam *Jovem* nominasse. In antiqua formula jurisjurandi Rom. nominatur Diespiter. Sed Cicero, lib. VII Epist. ad Trebat., dixit, « jurare Jovem lapidem. » Sæpe etiam Jovis meminisse olim jurantes constat, et apud Græcos Ζεὺς ἑρκίος est appellatus. Mirum vero, quod Cæcilius gloriatur, ignotis etiam numinibus Romanos aras exstruxisse. Nam quid hoc aliud est, quam errorem confiteri? Talem aram Paulus Athenis vidisse se ait, et ex ea sumit argumentum convincendæ hujus ignorantiae, docendorumque Atheniensium. Neque in Attica modo, sed et in Elide fuisse aras ita inscriptas, testis est (1) Pausanias. Et fortasse postea Octavius, cum docere Cæcilium instituit, Pauli exemplo inde repetit suæ catecheseos de veri Dei cognitione principium.

Illud quoque mirum videri posset, Cæcilium gloriari, « quæ apud alios populos singula numina coluntur, universa Romæ coli: » Nihil ut supersit, quam ut suum Pantheon gloriose ostendet. Atqui obstabat lex Romuli, quæ peregrinos deos coli vetabat. Obstabat Ciceronis sententia, qui confusionem religionum alioqui fore pronuntiat. Sed peregrinos fortasse non iudicabant, quia jam erant publice acciti, et veluti civitate donati. Sic urbs illa, quæ ab Athenæo (*lib. I, cap. 17.*) scite dicta erat ἑτερομὴ τῆς οἰκουμένης, salse abs Theophilo nostro ante Minucii ætatem, appellata est ἑτερομὴ τῆς δευσιδαιμονίας. Nam et Tertullianus (*de Spectaculis, c. 6*) dixerat, « in ea consedissee conventum dæmoniorum, et curiamque deorum. Interea non temere adjecit, illic quidvis colere, jus fuisse, præter Deum verum. Estque profecto memorabile, quod Augustinus lib. I *de Consensu Evangelistarum, cap. 18*, scribit, cur illum unum non coluerint Romani, qui colebant omnes alios. *Quia, inquit, solum se coli voluerit, illos autem deos Gentium, quos isti jam colebant, coli prohibuerit.* Cum autem de ipso Christo quæretur, alia etiam causa fuit, cur senatus reclamaret. Porro, ut Augustinus in eo libro multa inculcat, quæ ex nostro Octavio repetita videri possent; sic et, quod eleganter respondet de excidio Hierosolymitano, Octavii de eadem re responsionem confirmat. Sed singula nunc describere nihil attinet. Redeo ad Minucianum auditorium.

Cæcilium Christianos accusat, quod « templa tamquam busta despiciant. » Fatetur Octavius. Nam et Clemens Alexandrinus in *πρωτρεπτικῶν* antea probaverat, illa esse (2) sepulcra. Sed Arnobius lib. VI « templa bustis superlata » fuisse ait. Cæterum Christiani alia postea ratione ex suorum martyrum sepulcris, non modo templa, sed et altaria effecerunt. Neque non potuit Minucius ea vidisse. Sed ita est profecto. Etsi majores nostri religionis nomine multa facerent in speciem similia iis, quæ ab ethnicis fiebant: tamen,

(1) Pausanias *Eliac. I, cap. 14.* ἀγνώστον θεῶν βωμόν.

(2) Clemens *Protreptico ad Gentes, p. 58.* δευσιδαιμονίας, τῶν εἰδώλων τὰ τεμένη, τάρους τινὰς ἢ δεσμοτήρια.

quia alius erat finis, aliusque usus, sua sacra defendi posse sciebant, etsi aliorum $\kappa\alpha\kappa\omicron\zeta\eta\lambda\omicron\upsilon$ damnarent. Sacriliciorum Romanorum ritus quam valde irridet! Atqui non dissimilis olim eorum, quæ lege divina Judæis mandata erant, forma fuit.

Etsi autem Christiani ætate nostri Minucii sua templa superbe attollere ad exemplum ethnicorum non possent: tamen suas saltem habebant cryptas, et quasdam etiam ædes et domus sacras in apertis et editis locis, ut Tertullianus ait, et lubenter conveniebant ad illa suorum martyrum sepulcra: quæ $\kappa\omicron\iota\mu\alpha\tau\iota\sigma\tau\iota\mu\alpha$ vocabant. Nam et hæc illis permisisset Gallienus imperatorem (qui Minucii ætatem non longo intervallo attingit) Eusebius scribit. Ridet autem Cæcilius, quod Christiani suos jam vita functos, non tam mortuos esse, quam dormire dicerent et crederent corporumque resurrectionem jactarent. Atqui et apud suum Homerum (*Iliad.* Ω. v. 344) legerat, $\delta\upsilon\pi\lambda\omicron\upsilon\sigma\tau\alpha\varsigma$ $\delta\upsilon\lambda\epsilon\pi\iota\upsilon$, et apud Virgilium (*Æneid.* iv, vers. 214.) « somnos adimere, » cum de mortuis in vitam revocandis agitur. Quid præterea hic responderit Octavius, conferri potest cum iis, quæ antea Theophilus, Athenagoras, Justinus, Tertullianus, eadem de re scripserunt. Nam hos secutus Minucius est. Ridet Cæcilius (*cap.* 12.) Christianos, quod cadavera *ungant*, non *coronent*. Atqui et Romani, etsi quid agerent ignorarent, unguenta funebria habebant. Notus est ille Enni versiculus:

Tarquini corpus bona femina lavit et unxit.

Et licet Leges XII. Tab. servilem uncturam cadaverum, ut ait Cicero (*de Legib. lib.* II, *cap.* 24), tollerent, aliam tamen relinquebant: et ipsi jurisconsulti inter justos funeris sumptus unguenta referunt (*L. trigesima septima, de Reliq. et Sumpt. fun.*). Quod ad « coronas cadaverum » atinet, fatetur Octavius Christianis ineptas videri: et eos propterea in eo genere ethnicos imitari nolle. Tertullianus in libro *de Corona* (*cap.* 13), ait, « a sæculo coronari et ipsas Libitinas: » Et ipse Cicero *pro Flacco* (*cap.* 51) meminit « aureæ coronæ impositæ mortuo » cuidam « Castricio. » Verum quid antiquæ leges Rom. de Coronis cadaverum statuerent, dixi ad Duodecim Tab. Denique ridet et indignatur Cæcilius, apud Christianos « cadavera humari, » non « uri. » Verum est vetus illud, « Risu inepto nihil est ineptius. » Quid Octavius? Simpliciter respondet, antiquam esse suam et meliorem sepeliendi consuetudinem. Quod et Arnobius respondit. Nam et post Minucium mota iterum hæc quæstio est. Atqui Romani poterant sui saltem Ciceronis librum *secundum de Legibus* (*cap.* 22) legisse, qui hunc morem defendit et confirmat. Et Plinius lib. VII, *cap.* 54, « Ipsum, inquit, cremare apud Romanos non fuit veteris instituti: terra condebantur. » Sane Tertullianus *de Corona* (*cap.* 12) ait, Christiano non licuisse cremare, et (ineunte) libro *de Resurr. carn.* ridet eos, qui « atrocissime, » ut ait, « exurunt defunctos. »

Porro Augustinus lib. XI *Confess.* significat in ecclesia Ostiensi peculiarem aliquem etiam fuisse mo-

rem humanorum corporum. An is quoque jam tum in usu esset, cum ibi ageret Minucius, nescio. Ridelicium vero, quod Cæcilius, severus scilicet censor, Christianos accusat, quia neque unguentis delibuit, neque sertis redimiti essent. Mirum, quod interea non miratur, eos tamen usos jam tum fuisse oleo et chrismate. Sane sobriam, siccam, frugalemque vitam, hoc est, ab unguentis alienam, ipsi etiam ethnici laudare solebant: et Plato ex sua Republica, quam optimam suo judicio fingit, Homerum non ejicit nisi unguento perfusum et vitis redimitum, et, ut hic noster Octavius ait « coronatum: » cum significaret sese habere nolle cives tam molles. Ac ne longius abeam, Vespasianus quemdam unguentis madentem, et gratias agentem pro impetrata præfectura, aversatus, « Mallem, inquit, allium oleres. » Sed quid non objiceret Cæcilius, cum etiam Christianos accuset, quia flores naribus supponerent, nec capiti coronando imponerent? Atqui ipse Lucianus in suo Nigrino ipsos Romanos rectius irridet, quod Christianos hic non imitentur, et faciant contra naturam, planeque nihil aut sapiant, aut sentiant. Adde Tert. *de Cor. mil.*

Cæterum Cæcilius, ut alter Lucianus in Peregrino, Christianos irridet, quod colant hominem crucifixum. Octavius breviter negat hominem tantum esse, quem colant: et regerit, adversarios potius esse $\delta\epsilon\upsilon\theta\epsilon\omega\tau\omicron\lambda\epsilon\tau\alpha\varsigma$, qui reges tamquam deos colant, et per eorum etiam genium jurent: quin immo gravius puniant ita pejerantem, quam si quis suum Jovem jurando sciens falleret. Suspicio hic notari quamdam constitutionem Alexandri Severi: quæ tamen relata est in libros Juris L. II, C. *de Rebus credit.* Sane olim Christianos noluisse uti tali formula jurisjurandi, testis est Tertullianus in *Apologetico*. Sed tanto magis miror eam posteriorum Cæsarum Christianorum legibus commendari.

Cæcilius contumeliose objicit Christianos etiam « ipsam crucem adorare. » Negat Octavius. Adversarius iis, ut furciferis, maledicit. Noster (non enim eum pudet crucis Christianæ) cruciferos suo modo dici non recusat, et de suæ crucis signo religioso, (quod certe majoribus olim nostris familiare fuit) respondet, quod antea Justinus et Tertullianus scripserant, et postea Lactantius lib. IV, *cap.* 27. Nam et quanti illud fecerit Constantinus, notum est: certe ut vulgo res minus esset ignominiosa, edixit ne deinceps facinorosi cruci affigerentur. Non desiit tamen Julianus Apostata, ut Cæcilius, Christianis ignominie causa exprobrare crucis cultum, sicuti ex Cyrillo intelligi potest.

Mira est impudentia calumnie. Eo tandem evasit, ut nescio quæ sacrorum monstra Christianis objicerent adversarii, « et qualia demens (1) (ut quidam poeta dixit) Ægyptus portenta colit. » Audet etiam Cæcilius fingere illos « adorare caput asini, » quamquam primus hoc non finxerit. Octavius tam putidam calumniam infucatione depellit, et id potius de adver-

(1) Juvenal. Satir. 15 ineunte.

sarū vere dici posse, recriminando probat, secutus suum Tertullianum (*Apolog. c. xvi*), qui et Christianos vulgo dictos esse asinarios, et Christum ipsum auribus asininis tamquam aliquem Midam ab impio pictore expressum fuisse narrat. Talem autem confictam fabulam esse significat, quod Cornelius Tacitus mentiēdo tale quippiam de Judæis recitasset. Verum et ante Tacitum multis annis Apio Alexandrinus tempore Caligulæ in Judæis accusaverat quadam *δολορραία*. Cæterum, cum Josephus tale mendacium jam refutasset, minus ignoscendum est Tacito, qui in eo perstat: minime vero illis, qui majori etiam impudentia Christianis hoc probrum aspergunt.

Turpius est quod Cæcilius eodem pudore clamat, eos « colere nescio quæ pudenda. » Ecquo ruit impura maledicentia? Octavius suæ verecundiæ esse intelligit, id longiori oratione non refellere: interea audire cogitur, alia non minus nefanda, cum Cæcilius declamaret nefarios esse Christianorum cœtus antelucanos, incesto et parricidio pollutos, prope ut olim erant Romæ Bacchanalia. Octavius talia crimina non solum abs suis depellit, sed etiam retorquet in adversarios. Quam incesta essent Romanorum sacra non est ignotum. Nam et eorum poeta (1), « Nota Bonæ, inquit, secreta deæ. » Diu etiam humanas victimas immolarunt: etsi in aliis gentibus hanc, non jam dico sanctam, sed sanguinariam et sceleratam feritatem reprehenderent. Est autem memorabile, quod Plutarchus in *Problem.* narrat, eos obtendisse ad hoc suum factum excusandum, aliorumque damnandum. Mirum vero Christianis sacra talia objecta fuisse. Fuit tamen vetus et diuturna hæc calumnia: et quidem promiscuæ libidinis suspicionem facile agebat quorundam credulitas, qui alios ex suo ingenio æstimant, et nocturna promiscuæ multitudinis coitio, et quia Christiani sese fratres sororesque appellarent, atque etiam osculo sese invicem exciperent. Quid dicam, osculo quosdam impudice abusos esse, ut et fatetur et conqueritur Clemens Alexandrinus in *Pædag.* Christiani satis multa castissimi sui pudoris testimonia apponebant. Sed nihil audit impudens malevolentia, quæ ut linguam habet intemperantem, sic neque frontem neque aures habet. Sane et olim Apionem tale quippiam de Judæorum cœtibus conflaxisse narrat Josephus. Ergo nihil nostris tali infamia oppressis aliud superfuit, quam, quod scite et eleganter *Æschylus* ait, τὰν ἀπίθειαν ἀναριθμῆσαι τῷ χυδῶνι. Non erant impostores, qui verba darent: non homines clamosi et impotentes, qui convitiis, maledictis, libellis famosis adversarios vicissim opprimere vellent. Rebus ipsis falsum refellere, et eo tandem modo vincere sedendo et silendo malebant: et bona interea conscientia sese sustentabant atque consolabantur. Sic bonam causam agebant bene.

Mirum rursus, Cæcilio tam insolentem visam esse illam inter eos « fraterni nominis communionem, »

cum et ipse Ulpianus scripserit, eum, qui fraterna charitate diligitur, etsi frater non sit, recte tamen *Fratrem* simpliciter appellari quod et in libros juris relatum est L. quinquagesima octava de *Hæred. instit.* Quin immo et olim ipsos Essæos, ante tempora Christianorum, ita sese invicem compellasse, didici ex quodam Philonis fragmento, quod exstat apud Eusebium *περί προπαρασκευῆς* (*lib. viii, cap. 12*).

Horribilius est alterum, quod objiciebatur, « crimen infanticidii: » cœpitque hæc calumnia paulo post tempora Trajani, et ad Constantini ætatem perduravit, et quidem cum tragica suspitione cujusdam cœnæ Thyestæ. Sed unde hæc suspicio? An quia Christiani dicere solerent se vesci corpore et sanguine Christi? sicut e diverso narrat Augustinus quosdam aliquando existimasse ab Christianis adorari Cererem et Bacchum, cum audirent in eorum mysteriis tanti fieri panem et vinum: neque alioqui rem intelligerent. Quid dicam, quod Epiphanius (2) narrat, quosdam hæreticos, qui Gnostici et Cataphryges et Pepuziani appellabantur, se vero Christianos esse mentiebantur, commisisse quod hic Cæcilius omnibus Christianis objicit? Sed an æquum fuit, ut viris bonis propterea affingeretur, quod ab iis erat alienissimum? Adversarii loco probationis obtinebant famam et rumorem. Sed nullo quoque jure id fieri, leges civiles pro nostris respondebant, et ipse Quintilianus (3) dixit, « nulli non etiam innocentissimo accidere posse fraude inimicorum, falsa vulgantium, ut sinistro rumore laboret. » Quam vero procul abessent Christiani ab omni homicidio, satis Octavius ostendit, cum ne homicidium quidem in ludis gladiatoris spectare eos per suam religionem potuisse narrat, quod et antea Theophilus dixit ad *Autolycum*; et eodem tempore *Athenagoras* in *Apologia*, et latius Tertullianus in *libro de Spectat.* et postea Lactantius *lib. vi, cap. 28*. Sed neque easa pecudis sanguinem gustasse nostras Minucius affirmat: sicut et Tertullianus. Sic eniat, quam Apostoli repetitam Nobæ legem rursus tolerant, multis sæculis nostri diligenter observant, non minus quam Apostolicum in eadem Synodo decretum *περὶ κρεβιτῆς*. Certe quam honestam, religiosam, pudicam, castamque fuerit Christianorum solenne convivium, quod *ἀγάπην* appellabant, Cæcilius, si verum ingenue dicere, quam improbe mentiri maluisset, intelligere potuerat non solum ex Tertulliani nostri *Apologia*, sed et sui Plinii quadam ad Trajanum *Epistola*. Sed petulantiam projecte maledicentiæ quid refrænare posset? Dixi de eo convivio plura in annotationibus ad illam *Epistolam*, quæ jam repetere nihil attinet. Ut autem nocturni Christianorum cœtus innoxii essent, tamen obstabat lex Duodecim Tab. multis decretis confirmata, et gravia erant iudicia de collegiis illicitis. Nostri vero respondebant, nihil reipublicæ esse periculi a suis collationibus, quia essent alienissimi ab omni vel ambitione, vel ullius dignitatis

(1) Juvenalis *Satir. 6, vers. 513.*

(2) Epiphanius, *Hæresi XLVIII, sect. XIV, p. 416.*

(3) Quintilianus *lib. V Instit. Orat., cap. 3.*

maluit. Sed neque Christianis (adscribit causam publicarum calamitatum :) quod tamen eo tempore alii adversarii odiose facere imprimis solebant. Tristissima sane ætate Minucii erat facies Romani imperii, horribilisque dilaceratio atque confusio. Quid dicam genus omne malorum tunc inundasse? orbemque et concussum et permixtum bellis, incendiis, inundationibus, terræ motu, civitatum ruinis, gentium regnorumque excidiis, denique confectum et fame et peste publica? Non committit tamen Cæcilius, ut (quod vulgus tunc clamitabat, et ante postque multis sæculis jactatum est) calumniaretur, Christianis totum illud chaos acceptum ferri debere, eorumque sanguine esse expiandum. Ante Minucii ætatem Tertullianus, « Si, inquit, (1) Tiberis ascendit in arua, si cælum stetit, si terra movit, si fames, si lues, statim, *Christianos ad Leonem*, » acclamatur. Non minus odiosa et immanis erat acclamatio tempore Cypriani, ut ex hujus ad Demetrianum Epistola satis apparet. Eadem et tempore Arnobii. Nam et hic in suis adversus Gentes libris laborat, ut hac publici odii et invidiæ flamma nostros liberet. Quid ipse postea Symmachus? nonne audet talem rursus cantilenam canere? Certe dignus erat, qui audiret, quod aliquando Romæ post mortem Commodi acclamatum est, (2) *Delatores ad Leonem*. Sed nostri ab sanguine et ultionis cupiditate erant alieni. Ambrosius non passus est eum in crimine tam falso diutius exsultare. Sed cum non multo post urbs ipsa capta atque direpta fuisset, non erubuerunt impii calumniatores talem postremo cladem religioni Christianæ adscribere: coactusque est rursus Augustinus tam tetrae maledictiæ occurrere. Nam et propterea se suos *de Civitate Dei* libros scripsisse fatetur. Agit ergo minus maliuose Cæcilius, qui aliorum exemplo talem faciem in nostros non contorquet, neque eorum innocentiam tam indigne onerat. Immo vero iis, ut miseris, ut victis, ut servis, ipse tamquam magnis victoriis elatus, et summa felicitate cumulatus, superbe insultat: et hoc nomine tam illorum religionem fastidiose deprimit, quam suam gloriose attollit superstitionem. Sic enim profani homines ex fortuna et rerum successu pendent. Sic ipse Cicero *pro Flacco* contumeliose exagitat Judæorum et gentem et sacra. Sed et Apionem Judæis servitutem et ærumnas, tamquam falsæ religionis testimonia, confidenter objecisse, ex Josepho intelligimus. Mirum vero, post tempora quoque Constantini, Julianum imperatorem nostros eadem ratione impetiisse, sicuti ex Cyrilli responsionibus cognoscimus. Quanto id magis potuit Cæcilius, qui Christianos, nisi afflictos, miseros, pauperes, nullos viderat? itaque magno supercilio et fastu et contemptu in eos despuit, et tamquam *καθάρματα και περιψύματα* (utor Apostoli

(1) Desunt quædam ex Tertulliani Apolog. cap. 40. ita supplenda: *Si Tiberis ascendit ad mænia, si Nilus non ascendit in arua, si cælum stetit*, et sic reliqua. (LINDNER.)

(2) Lampridius Vita Commodi cap. 18. et hauc et similes acclamationes prodidit. (LINDNER.)

verbis) proculcat. Sed Thrasonicos eius spiritus altiori animo despicit Octavius, iisque sanctam quamdam superbiam opponit, qua et in paupertate divites, et in servitute liberi, et in media denique morte victores essent nostri. Utut autem Cæcilius initio despumans, et intemperanter convicia profunderet, et minas efflaret, et ampullas horribiles projiceret, denique Christo insultaret: tamen veris victus paulo post cedit: neque arbitrii iudicisque Minucii sententiam expectat, sed ultro illi occurrit. Admirabilis profecto conversio, præsertim tam repentina. Sed ea ostendit, sanabiles multos Romæ fuisse, qui videbantur aliqui depositi et deplorati: veritati vero errorem facile cedere. Ergo Cæcilius quadam veluti in jure cessione Octavio vindicanti addici poterat. Certe vinci dedique non recusat, et Octavianæ orationis quodam quasi fulmine percussus, tamquam alter quidam Paulus, subito religionem, quam ignorans oppugnaverat, admonitus complectitur.

Vellem autem, Minucius nobis quoque exposuisset totam hujusce *μυθολογίας* historiam: ut et, qua lege, qua conditione, quibus sponsoribus, quo ritu, qua cærimonia, Cæcilius Romam reversus, in Ecclesiæ collegium et communionem cooptatus fuerit, intelligeremus. Nam et antiqui illius moris memoria expectanda est. Sed quod Hieronymus ad Chronica Eusebii, et Augustinus lib. viii. Confession. (cap. 2) narrat de duobus aliis ejusdem et conditionis, et ordinis, et gentis, et ingenii viris, Arnobio et Victorino: cogitemus factum quoque esse de Cæcilio. Immo vero hic Cæcilius fatetur sese, posteaquam intellexit quid non sit vera religio, desiderare intelligentiam, cognitionem, institutionem religionis veræ; eam vero catechesin in diem sequentem fuisse rejectam Minucius scribit. Sed tanto magis doleo, alteram hanc scholam, quæ Minuciani libri optima et maxima pars fuisset, non editam esse: saltem non exstare. Nam neque satis est falsum refellere, verum etiam docere oportet: ut et, quid non sit, et quid sit Deus aut religio, exponatur. Sed bene habet: quod hic desideramus, sarcire potest Augustini liber *de Catechizandis rudibus*, qui et leges et formulam veteris catecheseos eleganter describit: et quomodo sit agendum cum doctis et litteratis, etiam monet: neque dissimilem Minucii ætate credo catechesin fuisse, et his quoque temporibus non observari miror. Juvat autem, ut Cæcilium audivimus accusatorem et adversarium, nunc rebus conversis spectare catechumenum. Catechumeni tunc etiam appellabantur (auditores,) vel (audientes,) sicuti ex multis Tertulliani locis apparet: erantque imprimis dociles, minimeque refractarii: quod et ipse Lucianus in *Philopat.* indicat. Contentiosæ itaque disputationes nullæ cum iis erant: sed placidis monitionibus religio docebatur. Post catechesin qui jam sua nomina Ecclesiæ dederant, ut Baptismo initiarentur, appellati sunt (competentes:) eorumque rursus in ordine Cæcilium jam nostrum conspiciere juvat. Post Baptismum candidatus denique particeps fiebat τῶν

μυστηρίων, a quibus antea procul abesse jubebatur. Neque sane de iis, aut promiscue disputare, aut coram profanis hominibus disserere, majores nostri solebant. Testis est Theodor. (1) in Eran. Nam illa religiosius atque adeo timidius tractanda esse sentiebant: et quorsum aliqui res evaderet, longe prospiciebant. Itaque licet, cum accusarentur eorum *μυστήριον*, magna causa esse videretur, cur exponere deberent quidquid in iis ageretur; tamen de mysteriis nihil dicunt in foro, neque de iis cum adversariis aut contendunt aut litigant.

Atque hæc quidem bacterus breviter præmonere visum fuit, ut ad Octavii Minuciani lectionem viam veluti præmunirem, quæ et Christianarum antiquitatum memoriam nobis commendet, et ad eam renovandam nos excitet, qui et alioqui Romanas tanto studio persequimur. Atque utinam qui Romæ sunt docti homines, et nullum non etiam lapidem revolvunt, nullamque non in ipsis lapidibus litteram observant, ut antiquæ reipublicæ aliquid eruant: veteris quoque Ecclesiæ monumenta (quibus eadem urbs abundat) colligerent, pluresque, qui in ea et vixerunt, et sepulti sunt, Minucios excitarent. Satis jam, satis est novorum de Religione libellorum. Veteribus potius in lucem revocandis hujus generis reliquiis operam demus: et simul aliquando doctæ antiquitatis potius, quam inanis novitatis studiosi: majorumque nostrorum imagines et intueamur, et aliis, ne novi homines esse forte videamur, ostentemus. Neque tamen, etsi eadem eorum religio animusque idem fuerit, eadem quoque semper facies fuit, idemve status. Non enim semper vexati abjectique jacuerunt, neque tam aut ingrati aut inepti fuerunt, ut optimo jure optimaque conditione esse recusarint, cum hoc iis licuit per principes Christianos: neque tam fatni, ut hoc beneficio non uterentur: neque tam iniqui, ut, si quid in suis imperatoribus desiderarent, paganorum (ut loquimur) tyrannorum loco eos haberent: neque tam morosi, ut publicæ tranquillitati nihil quidquam condonarent. Loquor de iis, qui non fuerunt degeneres. Sed libera Ecclesiæ splendorem non vidit Minucius: servientis modo squalorem vidit. Nostrum vero est, utrumque statum, et utriusque temporis conditionem recte considerare atque discernere: et hoc externæ, ut ita loquar, formæ temporumque discrimen prudenter observare, ut et antiquitatis memoria, et majorum nostrorum exemplis recte utamur. Hic enim et

(1) Theodoretus, Cyrenensis episcopus, in Dialogis, quibus Eranistæ nonien dat, Dialogo 2, pag. 159. ed. Lips. ita Orthodoxum inducit Eranistæ, de S. Eucharistia interroganti, respondentem: *ὃ δὲ χρὴ σαρῶς εἰπεῖν εἰς τὴν γὰρ πρῶτον ἀμύνην παρέσθαι. Non decet aperte loqui: fortassis adsunt mysteriis nondum initiati. Retert Eranistes: αἰνυμάτων ἢ ἀτάκτως ἐστὶν. Proponatur ergo in forma ænigmatis responsio.*

A prudentia magna et cautione maxima opus esse fateor: et cum lex nova rogatur, fertur sæpe illud *Uti rogas*, sæpius istud *Antiquo*, nobis ut occurrat atque placeat, necesse est, resque postulat. Insculptum Romæ in veteri marmore esse dicitur, CANDIDA FULVO NOBILIOR AURO FELIX ANTIQUITAS. Sed ejus præjudiciis infeliciter abuteremur, nisi liberum integrunque judicium in iis discernendis atque diligendis adhibeamus: ne vel confuse omnia misceamus, vel malitiose prætereamus, quæ imitari nos oportet, vel etiam, quæ huic ætati non conveniunt, intemperanter urgeamus. Cum olim de testamentis ageretur, lex quædam civilis respondit, (retinendum esse morem fidelissimæ vetustatis.) L. xviii. Cod. de Testam. Cumque de finibus et ordine gubernationis ecclesiasticæ quaereretur, audita in Nicæno concilio est illa vox: TA APXAIA ΕΘΗ ΚΡΑΤΕΙΤΩ. Nulla tamen fuit superstitio, quæ intemperanter, atque impotenter urgeret, quod reipublicæ salus repudiaret. Et ut sapientes jurisconsulti, ubi de magistratum jure quæstio esset, graviter respondebant, non solum spectandum esse, quid Romæ factum sit, sed etiam quid fieri debeat. (Lege duodecima de Offic. Præs.) Sic etiam spectare debemus, non solum quid majores nostri fecerint, sed et quo tempore, et quæve conditione, aut quali fine: neque non meminisse quoque oportet, quod lex quædam monet, non tam exemplis quam legibus judicandum esse. Ergo facio perlubenter, ut et jurisprudentiam et historiam conjunctim aut colam, aut saltem colendam esse sæpe profitear: et quidem utramque in utroque genere, humanarum dico et divinarum rerum, sive civilium et ecclesiasticarum. Nam et earum intelligentia atque memoria talem horum studiorum conjunctionem requirit: ut, si Tiberius imperator recte judicavit, militarem disciplinam (quod ait (2) Suetonius) ex antiquitate esse repetendam: nos multo magis sentiamus rectiusque dicamus, civilem et ecclesiasticam bona fide judicioque bono inde repeti debere. Interea vero, quia varie et periculose hic errari posse sentio, iterum iterumque obtestabor omnes bonos et cordatos, ut a factionibus aversi, et a studio partium alieni, primum vetustati tantum auctoritatis tribuant, quantum illi debetur: deinde placide cogitent atque observent, non solum quid veteres Christiani, tempore Minucii, facerent, cum aliud non possent: sed et quid optarent, et ubi possent, faciendum esse statuerent: et vero, quid tandem, cum liberi fuerunt, fecerint, ut et rempublicam et Ecclesiam recte constituerent.

(2) Suetonius Tiber. cap. 19. *Disciplinam acerrime exegit, animadversionum et ignominiarum generibus ex antiquitate repetitis.*

